

HOFJESKRANT

NIUWSBRIEF VAN DE STICHTING LANDELIJK HOFJESBERAAD

nummer 12, december 2003

VERBORGEN HISTORISCHE PARELS

Op een mooie avond tijdens de afgelopen zomer heeft de fractie van D66 van het Stadsdeel Centrum van Amsterdam een tocht georganiseerd langs diverse hofjes in de binnenstad.

Aanleiding voor deze tocht was de commotie die was ontstaan over het beperken van de toegang tot het Begijnhof aan het Spui. Deze toegangsbeperking is begrijpelijk, daar er werkelijk drommen mensen door dit hof lopen, die de rust en specifieke ambiance van deze plek verstoren.

De deelnemers aan de tocht werden getroffen door de schoonheid en aantrekkelijkheid van de hofjes. Het resultaat van deze wandeling is dat de raadsfractie nu een brief heeft gestuurd aan de voorzitter van de Stadsdeelraad Centrum met de vraag te onderzoeken of en zo ja hoe het mogelijk is de verborgen historische parels in de stad op enigerlei wijze meer toegankelijk te maken voor bezoek.

Ik had wel iets over deze wandeling gehoord, maar was door vakantie verhinderd hieraan deel te nemen. Achteraf heb ik contact opgenomen met de wethouder van het Stadsdeel Centrum die vóór monumenten verantwoordelijk is. Ik heb hem verteld dat het mijn inschatting is dat vele Amsterdamse hofjes bereid zijn na te denken over een beperkte openstelling. Maar ik heb de wethouder er ook op gewezen dat heel veel hofjes al toegankelijk zijn. Sommige zijn overdag open, zodra de tijdsklok op de toegangsdeur dit toelaat, andere hebben een beperkte openingstijd ingesteld, zoals bijvoorbeeld op zaterdag van 10.00 tot 16.00 uur. Een aantal hofjes heeft een ruimhartige opstelling en zegt: wij zijn met "openbaar geld" gerestaureerd en dus is het een maatschappelijke "tegenprestatie" om te laten zien wat er met dat geld is gebeurd.

In een van de lezingen die op een landelijke vergadering in Hoorn is gehouden, is door de heer Dessing, directeur van een bureau dat culturele activiteiten organiseert en verkoopt, reeds gesteld dat het openstellen van cultuurhistorische gebouwen normaliter gekoppeld is aan openingstijden en dat het niet bijzonder zou zijn als hofjes deze algemeen aanvaarde lijn volgen.

Is er nu wat te zeggen voor het initiatief van de raadsfractie en is er naast een Amsterdams belang ook een landelijk belang ????

Ik vind van wel. Enerzijds worden er regelmatig klachten van bewoners gehoord dat bezoek storend is, zowel door luidruchtig gedrag, als door het veelal ongegeneerd rondkijken. Anderzijds zijn bestuurders en bewoners er zich van bewust dat er sprake is van een bijzondere woonomgeving, die de moeite waard is om door anderen bezocht te worden.

Zou het niet verstandig zijn die bezoeken te reguleren en te proberen tot gemeenschappelijke openingstijden te komen? En zijn er voorwaarden te verbinden aan geregleerde openingstijden??

Ik zou die vraag positief willen beantwoorden. Opening zal alleen op vrijwillige basis kunnen plaatsvinden. Er dient een behoorlijke beschrijving te komen van hofjes die willen meewerken aan openstelling. Het initiatief zou dan moeten liggen bij het VVV en/of, zoals in Amsterdam, bij Bureau Monumenten van de gemeente. De besturen zullen moeten zorgen voor een vorm van toezicht, zeker als ook de regentenkamer op de afgesproken tijden te bezichtigen zou zijn.

Wat is er nu zo bijzonder aan het Amsterdamse initiatief?

Naast alles wat er door u reeds plaatselijk geregeld is, kan een discussie over de toegankelijkheid van hofjes er toe leiden dat verantwoordelijke gemeentebestuurders meer aandacht krijgen voor het hof en beter het belang inzien van goed onderhoud van dit deel van het cultureel erfgoed.

Stel dat dit alles leidt tot meer aandacht, dan zou zelfs een thema voor de Open Monumentendag geboren kunnen zijn. Op die wijze komen de hofjes veel meer in de schijnwerpers te staan. Daarvan willen wij graag profiteren als het gaat om steun bij onderhoud, WOZ-zaken en dergelijke.

Het Amsterdamse initiatief zal dus gevolgd worden. Ik houd u op de hoogte.

M.D. van den Briel, voorzitter

VERDER IN DIT NUMMER:

- WAT IS EEN HOFJE
- ONTSTAANSGESCHIEDENIS VAN HOFJES
- EEN WELVERZORGDE OUDE DAG

MEDEDELINGEN VAN HET BESTUUR

LANDELIJK HOFJESBERAAD

De Stichting Landelijk Hofjesberaad is bedacht op 8 april 1997 en daadwerkelijk opgericht op 4 juni 1997.

BESTUURSSAMENSTELLING

Drs. M.D. van den Briel, voorzitter (020 - 620 28 39)
Jhr. G.G. Witsen Elias, secretaris (058 - 212 95 91)
Dhr. C.S. Hoekema, 1e penningmeester
(0229 - 21 60 16 / 06 - 53 85 94 52)
Dhr. O.J. Tromp, 2e penningmeester (071 - 515 51 88)
Mw. E.C.M. Elzenga-Duynstee, lid (0174 - 64 11 98)
Dhr. ing. C.M. Hooyshuur, lid (075 - 628 14 10)
Drs. J.M. Poldermans, lid (023 - 532 85 19)
Dr. W.J.H. Verwers, lid (033 - 253 74 61)

SECRETARIAAT

Stichting Landelijk Hofjesberaad
Vooruitgangstraat 167, 2032 RK Haarlem
Het secretariaat is tijdens kantooruren te bereiken op
023 - 5400644, fax 023 - 5402434,
e-mailadres: tekstinv@euronet.nl
Contactpersoon: Joke Slootheer
www.hofjesberaad.nl

HOFJESKRANT

De Hofjeskrant is voor geïnteresseerden op aanvraag beschikbaar. Bestuursleden krijgen de krant automatisch op hun thuisadres.

AANMELDING NIEUWE LEDEN

Voor meer informatie over het Landelijk Beraad en/of de mogelijkheden voor aansluiting bij het bereid kunt u zich richten tot Joke Slootheer. Natuurlijk zijn wij ook zeer geïnteresseerd in uw reactie op de Hofjeskrant. Belt u gerust, ook als u een actieve bijdrage wilt leveren aan het werk van de stichting.

COLOFON

REDACTIE: C.M. Hooyshuur, J.M. Poldermans, W.J.H. Verwers
VORMGEVING: Tekst in Vorm, Joke Slootheer
DRUK: van Kesteren & de Rooij, Haarlem

SECRETARIAAT

Met ingang van 1 januari 2004 is het secretariaat van het Landelijk Hofjesberaad overgenomen door mevrouw Joke Slootheer
Vooruitgangstraat 167, 2032 RK Haarlem
telefoon: 023-5400644, fax 023-5402434
email: tekstinv@euronet.nl

Aanleiding voor deze wijziging vormde, zoals bij de behandeling van de begroting tijdens de laatste landelijke bijeenkomst in Zwolle door de voorzitter is uiteengezet, de bezuiniging die door het bestuur is doorgevoerd. Het bestuur hoopt op een plezierige samenwerking. Vanaf het ontstaan van het Landelijk Hofjesberaad was het secretariaat in handen van Het Concern in Amsterdam. Met grote inzet heeft met name Ester Tas zich van haar taak gekweten. Daarvoor wil het bestuur van het Hofjesberaad haar hartelijk bedanken.

NIEUWJAAR

Het bestuur van het Landelijk Hofjesberaad wil de lezers van de Hofjeskrant een gelukkig nieuwjaar toewensen. Helaas was het niet mogelijk de krant eerder te laten verschijnen. In het voorjaar wordt er wederom een nieuwe krant uitgebracht.

EXTRA HOFJESKRANT

Hofjes die lid zijn van ons beraad kunnen meer exemplaren van de Hofjeskrant toegestuurd krijgen. Een berichtje aan het secretariaat is hiervoor voldoende.

DE HAAGSE VERENIGING VAN 1854

De Haagse Vereniging van 1854 bestaat in 2004 150 jaar! Ter gelegenheid van dit jubileum heeft het bestuur van De Haagse Vereniging het Landelijk Hofjesberaad uitgenodigd zijn voorjaarsvergadering te houden in Den Haag. Die zal waarschijnlijk plaats vinden op 17 april 2004. U wordt op de hoogte gehouden.

(advertenties)

Stijlvolle klasse

Ten model anno 1920

HAND- EN SLEUTELWERK
WEIJNTJES
EXKLUZIEF UIT VOORRAAD

Amsterdam Z.O. - Amsterdam Centrum - Utrecht - Nardun - Den Bosch
www.weijntjes.nl - Centraal tel.: 020 - 5113646

Liefde voor historie

Restauratie
Renovatie
Funderingsherstel
Nieuwbouw
Verbouw
Onderhoud

BV Aannemingsbedrijf
CHEURER

Kamerlingh Onneslaan 40
1097 DH Amsterdam
Tel: 020-6930905
Fax: 020-6924113
E-mail: scheurer@wirehub.nl

WAT IS EEN HOFJE?

VOORTZETTING VAN EEN "NEVER ENDING STORY"

INLEIDING

Sinds het ontstaan van het Landelijk Hofjesberaad is er een discussie gaande over de vraag wat er verstaan wordt onder een hofje. In de eerste uitgave van de Hofjeskrant (1997) is al aandacht besteed aan dit onderwerp. Daarin kwam aan de orde: Van Dale over hofjes. Dit onderwerp werd opnieuw besproken in Hofjeskrant 3, oktober 1998.

Bevredigend is de vraag niet beantwoord. Reden daarvoor is dat er meerdere soorten hofjes bestaan. Die verscheidenheid hangt samen met de ontstaangeschiedenis van ieder hofje. Bij de inventarisatie van hofjes in Nederland, uitgevoerd door het bestuur van het Landelijk

Hofjesberaad, is gebleken dat er globaal gesproken twee golven in het ontstaan van hofjes te onderscheiden zijn. De eerste waarin de oudste zijn te plaatsen, vanaf de 13^e eeuw tot rond 1800, en een tweede die begint in het midden van de 19^e eeuw en bijna een eeuw later eindigt. Meest persoonlijke initiatieven liggen ten grondslag aan het ontstaan van de oudste hofjes, terwijl sociale woningbouw een uitgangspunt vormt bij de jongere hofjes.

In een poging meer helderheid in deze materie te brengen heeft het bestuur van het Landelijk Hofjesberaad 's middags 26 juni 2003 gediscussieerd over dit onderwerp. Plaats van samenkomst was de Regentenkamer van het Popta-hofje te Marssum (Fr.), waar wij gastvrij werden onvangen. Hieronder volgt een kort verslag van wat er die middag besproken is.

DISCUSSIE

De discussie spitste zich aanvankelijk toe op allerlei zaken die nauw verband houden met de definitie, zoals criteria die er toe leiden onroerend goed een hofje te noemen en doelstellingen van verschillende organisaties.

Criteria die een rol spelen bij de definitie, zijn:

- 1 Beheer, zoals woningbouwcorporaties, gemeente, woningstichtingen. Clubs die maatschappelijk verantwoorde ondernemers zijn, moeten bij het Landelijk Hofjesberaad onderdak kunnen vinden. Opgemerkt werd dat doelgroepen van woningstichtingen mensen zijn die geen huis kunnen kopen.
- 2 Bestuursvorm, waarbij de voorkeur uitgaat naar zelfstandige colleges van regenten.
- 3 Architectonische vorm, zoals een hofje met een tuin, waarbij de toegankelijkheid bepaald wordt door een deur of een hek.

Daarna kwamen de doelstellingen van hofjes ter sprake. Belangrijk is dat

- hofjes een woonfunctie hebben,
- het om een besloten woongemeenschap (bepaalde woonvorm) gaat,
- er een vorm van toewijzingsbeleid is, het liefst voor ouderen of senioren,
- het historisch erfgoed bewaard wordt,
- wonen geschiedt op basis van huur.

Bij de rechtspersoon van een hofje wordt ervan uitgegaan dat die op zich genomen heeft: restauratie en behoud van het onroerend goed. Dat houdt in dat een vereniging van huiseigenaren lid kan zijn van het Landelijk Hofjesberaad. Onze twijfel over het lidmaatschap bestaat ten aanzien van particuliere eigenaren.

Na deze discussie kwam de vraag op hoe ons leden-bestand er uitziet. Daarover bestaat onduidelijkheid. Om meer helderheid in deze materie te krijgen is voorgesteld daarover een enquête te houden. Bijvoorbeeld tijdens een jaarvergadering zou een formulier door de aanwezigen ingevuld

kunnen worden om inzicht te krijgen in de samenstelling van het Landelijk Hofjesberaad.

Het is niet uitgesloten dat in ons "leden-bestand" zich een groot aantal belangstellenden bevindt. Als de verhouding ten aanzien van de "echte" leden, namelijk de bestuurders van hofjes, in de loop der tijd scheef gegroeid is, zal daarover in ons reglement iets opgenomen dienen te worden.

Een mogelijkheid die geopperd is dat we tot het Landelijk Hofjesberaad toelaten:

- besturen van hofjes, die de kern van ons bestand vormen. Zij hebben stemrecht en betalen 125 euro plus een bedrag per woning;
- belangstellenden. Zij hebben geen stemrecht en betalen 125 euro per jaar.

Het voordeel van zo'n constructie is dat een individu, een makelaar of een vereniging van huiseigenaren zich kan aansluiten bij het Landelijk Hofjesberaad.

Tenslotte twee opmerkingen. Als we verschillende soorten "leden" toelaten, vormt het Landelijk Hofjesberaad een eenheid in verscheidenheid! En uit het verslag blijkt dat we, na een interessante middag, zeer praktisch met de materie zijn omgegaan. Op de vraag wat een hofje is, hebben we nog geen antwoord gekregen of gegeven. Wordt vervolgd.

ONTSTAANSGESCHIEDENIS VAN HOFJES

Op de website van het Frans Loenenhofje in Haarlem (www.fransloenenhofje.nl) staat een interessante inleiding over het ontstaan van hofjes. Omdat elders in de Hofjeskrant over de vraag wat hofjes zijn, geschreven wordt, leek het de redactie een goed idee deze inleiding over het ontstaan van hofjes hier op te nemen. Mocht u op- of aanmerkingen hebben, dan nodigt de redactie u uit te reageren. Het begin van een discussie?

INLEIDING

In de loop van de 13de eeuw neemt de urbanisatie in Nederland toe. Als gevolg daarvan ontstaat geleidelijk aan een tot dan toe onbekend probleem: huisvesting voor ouderen.

Sinds het ontstaan van de steden hadden de woningen in de stad dezelfde vorm en afmetingen als de huizen op het platteland. Het gaat om ruime drieschepige boerderijen die al eeuwenlang, vanaf de Bronstijd, in gebruik waren. Deze woningen boden ruimte aan een hele familieclan. Naarmate de ommuurde- of omgrachte steden echter volgebouwd raakten, moesten nieuwe woningen kleiner en compacter gebouwd worden. Zo ontstond een nieuw en tot dan toe onbekend huistype, het stadshuis. Het werd gekenmerkt door een klein vloeroppervlak en verdiepingen. Het bood slechts onderdak aan één gezin. Als gevolg van deze ontwikkelingen was er, letterlijk, geen ruimte meer voor opa en oma.

Om bejaarde mensen toch onderdak te kunnen bieden ontstonden de volgende mogelijkheden:

- 1 Gasthuizen
- 2 Begijnhoven
- 3 Heilige Geest Broederschappen
- 4 Proveniershuizen
- 5 Hofjes of Kameren

1 GASTHUIZEN

Pelgrimstochten namen in de 7e en 8e eeuw zo sterk in aantal toe dat er in sommige gebieden problemen ontstonden met het tijdelijk onderbrengen van pelgrimsgangers. Toen ging de kerk

er zich mee bemoeien. In 816 verscheen er een pauselijke verordening die het bisschoppen verplichtte om in hun gebieden een gasthuis te stichten.

Deze gasthuizen hadden een tweeledig doel:

- 1 Het verschaffen van onderdak aan vreemdelingen, voornamelijk pelgrims, met een maximale verblijfsduur van drie dagen.
- 2 Het verlenen van armenzorg waarbij het verschaffen van maaltijden de voornaamste taak was.

Later, in de 13e eeuw, treedt er meer en meer een specialisatie op, waarbij de gasthuizen zich op twee gebieden toeleiden:

- 1 De bejaardenzorg.
Ouderen konden zich inkopen in een gasthuis. Deze "kostkopers," ook wel proveniers genoemd, verzorgden zichzelf op deze wijze van een verzorgde oude dag. Een Haarlems voorbeeld hiervan is het Antonie Gasthuis.
- 2 De ziekenzorg.
Gasthuizen zijn de voorlopers van onze ziekenhuizen. Soms vond specialisatie plaats en legde men zich toe op het verplegen van bepaalde ziektes, bijvoorbeeld de pest. Een Haarlems voorbeeld is het Sint Elisabeths- of Grote Gasthuis

2 BEGIJNHOVEN

Een woonvorm tussen klooster- en gezinsleven was het in de 12e eeuw ontstane begijnhof. De kerk was de initiatiefnemer bij de oprichting ervan. Bij zijn of haar intrek in het begijnhof diende men wel een gelofte af te leggen, maar men was vrij om het hof te verlaten. Overigens waren begijnhoven niet bedoeld voor louter bejaarden.

De bouwwijze van de begijnhoven vertoont veel overeenkomsten: kleine huisjes gegroepeerd rond een bleekveldje waarbij een kruidentuin bijna nooit ontbreekt.

Een begijnhof is een fenomeen dat men bijna uitsluitend in de Nederlanden, het huidige België en

Nederland, tegenkomt.

In de Noordelijke Nederlanden (het huidige Nederland) is er van de oorspronkelijk 40 hoven geen enkele meer als zodanig in gebruik. De laatste, die te Breda, sloot in het midden van de tachtiger jaren van de 20e eeuw. In de Zuidelijke Nederlanden (België) zijn de hoven bijna allemaal blijven bestaan. Voorbeelden vinden we in Brugge.

3 HEILIGE GEEST INSTELLINGEN

Vanaf de tweede helft van de 13e eeuw ging naast de inzet van de kerk de stedelijke overheid zich met sociale voorzieningen bemoeien. Hiertoe werden de Heilige Geest Broederschappen opgericht. In tegenstelling tot wat de naam doet vermoeden, hadden zij geen enkele band met de kerk.

Het voornaamste doel van een Heilige Geest Broederschap was het helpen van de armen. De broeders, leden van de broederschap, werden benoemd en gecontroleerd door het stadsbestuur. In de praktijk bleek dit een betrouwbaarder systeem te zijn dan de vaak nogal corrupte kerkelijke instanties.

Na de Reformatie, in de loop van de 16e eeuw, toen de overheersende rol van de kerk in de Noordelijke Nederlanden minder werd, verdwenen kloosters en begijnhoven. Gasthuizen werden ziekenhuizen.

De stadsregering stimuleerde de bejaardenzorg. Voor de arme leden van de stadsbevolking werden Oudemannen- en Oudevrouwenhuizen opgericht terwijl de rijke(re)n, degenen die de inkoop som op konden brengen, plaats kregen in de Proveniershuizen.

4 PROVENIERSHUIZEN

Proveniershuizen, soms wel abusievelijk proveniershoven genoemd, zijn, even zwart wit gezegd, geen hofjes. In een hofje woonden vrouwen die, behalve vrij wonen, ook nog preuves (een toelage in geld of in natura) genoten terwijl in een proveniershuis mannen (proveniers) woonden die flink moesten betalen voor kost en inwoning.

Natuurlijk zijn er hofjes waarin ook mannen wonen en er zijn proveniershuizen waarin naast mannen ook vrouwen (proveniersters) en echtparen wonen.

Proveniershuizen werden in het algemeen door een stadsregering gesticht en waren bedoeld om tegen betaling de gegoede meest mannelijke middenstand een verzorgde oude dag te verschaffen.

5 HOFJES OF KAMEREN

Vanaf het midden van de 14e eeuw ontstonden uit al de genoemde instellingen, of delen of combinaties daarvan, de hofjes zoals wij die vandaag de dag kennen.

Een hofje is een oer-Hollands fenomeen. Afhankelijk van wat voor definitie voor hofje gehanteerd wordt, zijn er naar schatting een kleine 150 van in ons land waarbij er zich in verhouding een gering aantal buiten Noord- en Zuid-Holland bevinden.

Hofjes zijn knusse, schilderachtige huisjes, gegroepeerd rond een tuin. Daarin staat bijna altijd een pomp. Een poortje geeft meestal toegang tot een hofje. Kenmerkend is vooral de welhaast weldadige rust. In een aantal opzichten kunnen kameren gelijk worden gesteld met hofjes. Een uitzondering is dat de kameren vaak in rijtjes langs een straat zijn gebouwd.

Recent wetenschappelijk onderzoek naar de meest ideale woonvorm voor bejaarden heeft het eeuwenoude hofje op de eerste plaats gezet. Het niet verkommeren van de bejaarde door met name burenhulp wordt als een groot goed ervaren. Als negatief effect wordt wel de sociale controle van de bewoners onderling naar voren gebracht.

Hofjes waren tot enkele decennia terug voor een bezoeker uiterst romantische huisjes terwijl ze voor een bewoner vaak donker, vochtig, onpraktisch en vaak tamelijk bouwvallig waren.

In de tweede helft van de 19e en het eerste kwart van de 20e eeuw ontstaat het verschijnsel dat er in het kader

van de sociale woningbouw woningcomplexen gebouwd worden door voorlopers van de huidige woningbouwverenigingen. Deze woningblokken worden soms - in de ogen van de klassieke hofbestuurders onterecht - hofjes genoemd.

De belangstelling van bejaarden voor een plaatsje in een hofje neemt in de periode van de wederopbouw, na 1945, af. Dit ten gevolge van het ontstaan en de grote belangstelling voor de bejaardentehuizen. In studentensteden zoals Amsterdam en Leiden worden vrijkomende plaatsen in een hofje dan ook meer en meer ingenomen door studenten. Daardoor neemt de unieke hofjessfeer, voorzichtig uitgedrukt, wat af.

In het midden van de 80er jaren van de 20e eeuw vond er een omslag plaats: het toenmalige ministerie van WVC maakte van hofjes "cultuurmonumenten." Het gevolg was dat er subsidies verstrekt werden die tot ingrijpende restauraties leidden. Momenteel is het grootste deel van de Nederlandse hofjes grondig onder handen genomen. Naast omvangrijke uitwendige restauraties hebben heel wat hofjes ook een grote inwendige aanpassing aan de hedendaagse woonwensen ondergaan. Zo is bij heel wat hofjes geschoven met de tussenmuren waardoor woninkjes groter of zelfs samengevoegd zijn. Ook zijn door interne verbouwingen de hofjes moderner en comfortabeler geworden. Doordat zij nu aan de eisen van een moderne, een- of tweepersoons woning voldoen, is de belangstelling om er te wonen enorm gestegen. Menig hofje heeft een wachtlijst voor belangstellenden waar vele tientallen namen op prijken.

Hofjes zijn globaal in drie categorieën te verdelen:

- 1 particuliere stichtingen,
- 2 kerkelijke stichtingen en
- 3 stichtingen door de stedelijke overheid.

PARTICULIERE STICHTINGEN

Het stichten van hofjes door particulieren begint reeds in het laatste kwart van de 14e eeuw. Vooral rijke mensen die een deel van hun vermo-

gen, meestal na hun dood, aan liefdadigheid wilden besteden. Met name in de 17e en 18e eeuw kwam dat vaak voor. Het stichten van een hofje gaf ontegenzeggelijk aan een familie een zekere status. Een gevelsteen, bijvoorbeeld boven de toegangspoort, onderstreepte die goedheid overduidelijk. Een veelzeggende tekst luidde dan ook: Mevrouw X laat hier haar liefde en godsdienst blijken, den armen tot troost - tot voorbeeld van de rijken. Een zekere mate van ijdelheid is hier niet vreemd aan

KERKELIJKE STICHTINGEN

Hofjes ontstaan door kerkelijke instellingen van weldadigheid. Hieronder vallen behalve de oude gasthuizen ook de hofjes die na de reformatie, in navolging van Heilige Geest Stichtingen, gesticht zijn.

STICHTINGEN DOOR DE STEDELIJKE OVERHEID

Hofjes gesticht door de Heilige Geest Broederschappen. Velen hebben zich in de loop der eeuwen losgemaakt van de stedelijke banden. Zij zijn meest zelfstandig, sommigen maken een min of meer zelfstandig onderdeel uit van gemeentelijke woningbouwcorporaties.

(advertentie)

J. KNEPPERS

Aannemingbedrijf

Zeeburgerpad 49
1019 AB Amsterdam
020 - 608 15 15

**restauratie
onderhoud
verbouw
schilderwerken
nieuwbouw**

Lid van:
**Stichting Vakgroep Restauratie
Erkend Restauratie Bouwbedrijf**

EEN WELVERZORGDE OUDE DAG

HOFJES IN DE MIDDELEEUWEN EN VROEG-MODERNE TIJD

Samenvatting van de lezing door dr. Joke Spaans (Universiteit van Amsterdam), uitgesproken tijdens de lustrum-bijeenkomst van het Landelijk Hofjesberaad te Edam, 12 april 2003

Hofjes waren doorgaans particuliere, en dus onafhankelijke stichtingen. Zij vormden oorspronkelijk een schakel in een systeem van armenzorg en liefdadigheid. Later is de sociale wetgeving daarvoor in de plaats gekomen. Friesland en Leiden vormden voor Spaans kernen bij het onderzoek naar de armenzorg.

Hofjes, meestal een complex van woningen voor behoeftige ouderen, werden aanvankelijk meestal als memorie-fundaties gesticht. Tevens boden hofjes een vorm van armenzorg. De begunstigden behoorden te bidden voor het zieleheil van de stichter of stichteres. Dat gebeurde in de dikwijls bij het hof behorende kapel. Omdat het hof daardoor het karakter van een klooster kreeg, werd dat soms in de naam aangegeven. Zo kent Leiden bijvoorbeeld het Stevensklooster.

Karakteristiek voor de middeleeuwse armenzorg was gebed in ruil voor liefdadigheid. De rijken hielpen de armen met liefdadigheid. Omdat de armen in een aantal opzichten een zorgelozer bestaan hadden dan de rijken en daardoor dichter bij God stonden, werd in ruil van hen verwacht dat zij bij God een voorspraak waren voor de rijken.

Onder de armen bestonden er rangen en standen. Vreemdelingen of bedelaars vielen min of meer buiten de boot. De liefdadigheid was vooral bestemd voor direct betrokkenen, zoals kinderen voor hun ouders of degenen die een dienstverband hadden gehad. Voor hen werden hofjes gesticht of armen-kamers gebouwd, gelegen achter het woonhuis. Alleen de grotere stichtingen, waarvan het beheer soms in handen van geestelij-

ke broederschappen was overgegaan, zijn meestal blijven bestaan.

Na de Reformatie bleven de middeleeuwse fundatie-hofjes in de vroeg-moderne tijd bestaan. In die tijd verdwenen de kapellen en kwamen er regentenkamers voor in de plaats. Door de oprichting van nieuwe hofjes, soms met barokke gevels, fraai versierde poortgebouwen en klassiek aangelegde binnentuinen, vergrootten de stichters hun aanzien. De regenten bonden de bewoners aan zich door het recht op preuken te realiseren. Tegelijkertijd wisten zij door onderhoudscontracten andere mensen aan zich te verplichten. Dit soort patronage-verhoudingen was in de vroeg-moderne samenleving een belangrijk element. Om een plaats te verkrijgen binnen een hofje, was dikwijls een goede relatie met een regent een voorwaarde.

Hofjes waren niet uitsluitend voor arme mensen bestemd. Soms werd er van de bewoners verwacht dat ze een erfenis aan het hof nalieten. Ook was er de mogelijkheid zich in een gast- of proveniershuis in te kopen. Zo was men tot aan zijn dood verzekerd van onderdak en onderhoud.

In de tweede helft van de 18e eeuw ontstonden armenhuizen, door particulieren gesticht, of door de kerk opgerichte diaconiehuizen. Het zijn de voorlopers van de ouderwetse bejaardenhuizen. Daar woonde men, in tegenstelling tot de hofjes en proveniershuizen, niet zelfstandig. Weliswaar hoefde er, zoals in de hofjes, niet meer gebeden te worden voor het zieleheil van de stichter of stichteres, maar de bejaarde armen werden met straffe hand herinnerd aan het toekomstig lot van hun eigen ziel. In de bejaardenhuizen gold een stevige discipline.

LITERATUUR

Joke Spaans, *Armenzorg in Friesland 1500-1800. Publieke zorg en particuliere liefdadigheid in zes Friese steden: Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Dokkum, Sneek en Harlingen, Hilversum/Leeuwarden, 1997.*
Joke Spaans, *Sociale zorg en tolerantie. Weduwen, wezen en vreemdelingen*, in: Th. De Nijs en E. Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland, 4 dln., Hilversum, 2002-2003, dl. II, pag. 255-286.*

Diaconiehuis / Broekerhuis, Broek in Waterland (zie pagina 7)

NIEUW LID:

DIACONIE-HUIS / BROEKERHUIS, Broek in Waterland

In het begin van de 16e eeuw, in 1514, telde het zeer welvarende Broek 64 gezinnen. Daarbij behoorden vier arme gezinnen die ondersteund werden door de pastoor van het dorp, daartoe in staat gesteld door de liefdegaven van zijn parochianen.

Die situatie duurde tot 1566, toen de Hervorming in Broek haar intrede deed. De uitoefening van de Katholieke eredienst werd gestaakt en daarmee kwam tijdelijk een eind aan de Liefdegaven. In 1572 koos Broek met de overige Waterlandse dorpen de zijde van Prins Willem, totdat het in september 1573 door de Spanjaarden werd verwoest. Na het vertrek van de vijand een maand later, bleven de Broekers voor het merendeel berooid en verarmd achter. Vooral de toestand van de armen was vanwege de oorlog allertreurigst geworden.

Eerst in 1585 werd in vereniging met het naburige dorp Zuiderwoude, een predikant beroepen. Met steun van de Burgemeesters lukte het hem in 1588 een College van Armvoogden in het leven te roepen. Zij waren gehouden om alle armen, zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid, te ondersteunen uit een kas die gevormd moest worden uit de opbrengst van collecten, legaten enz.

Toen in 1601 Broek een eigen predikant beriep, voorzagen de Diaconie van de Gereformeerde gemeente en het College van Armvoogden tot het eind van de 18e eeuw op ruime schaal in de behoeften van de armen. Betrekkelijk spoedig hadden de ingezetenen zich hersteld van de rampen, die hen hadden getroffen en was het dorp welvarender dan ooit. Er werden aanzienlijke kapitalen bijeengebracht, waarover Armvoorden en Diakenen konden beschikken.

Inmiddels nam het aantal armen in de tweede helft van de 18e eeuw toe, zodat omstreeks 1808 van de 210 huisgezinnen ruim een vierde gedeelte bedeed werd. De geest onder de gealimenterden was zeer negatief. Zij waren verkwistend, lui, verwaarloosden de opvoeding van de kinderen en

eisten als een hun toekomst recht, wat toch slechts in tijden van nood en uit liefde werd geschonken.

Die overweging leidde in 1774 tot het besluit om een Diaconie-armenhuis op te richten voor wezen en andere bedeeden.

Het had niet veel gescheeld of het Diaconiehuis was aan het Kerkplein, aan de noordzijde van de kerk, verzezen. Door de Diaconie werd van de Weduwe Roelof Luijten het huis en erf, thans Kerkplein 2, aangekocht. Uit een schrijven d.d. 2 december 1774 van architect Abraham van der Hart bleek het echter vanwege de beschikbare ruimte niet mogelijk een goed plan te maken. De Kerkeraad vond een oplossing door het huis en erf aan het Leeteinde nr. 41, eigendom van Adriaan van Vuuren, die belangstelling had voor het pand aan het Kerkplein, over te nemen.

Inmiddels had architect Abraham van der Hart, stadsbouwmeester te Amsterdam, een nieuw ontwerp voor de bouw van het Diaconiehuis aan het Leeteinde aan de Diaconie overlegd. Op 22 januari 1778 was de bouw aan het Leeteinde voltooid. Nadat een binnenvader en -moeder gekozen waren, werd het Diaconiehuis in 1779 in gebruik genomen.

De architectuur van het gebouw is eenvoudig, zelfs terughoudend van karakter, in baksteen opgetrokken en voorzien van 8-ruitige empire vensters. De voorgevel is symmetrisch opgebouwd met de nadruk op het centrum. In het dakschild boven de hoofdingang bevindt zich een wit marmeren plaat met het opschrift DIACONIEHUIS. Daarboven is een beeldhouwwerk aangebracht, voorstellende een liggende vrouwenfiguur. Dit beeldhouwwerk is van de hand van de Amsterdamse Stadsbeeldhouwer A. Ziesenis. De totale bouwkosten bedroeg fl. 30.000,-.

Het Diaconiehuis was bestemd voor zowel oude van dagen als wezen. De armen in het dorp kwamen in aanmerking voor de bedeling door de

Diaconie. Die bestond uit het verstreken van een warme maaltijd 's middags om 12 uur. De bedeeden stonden in de rij met een emmertje aan hun arm om hun portie in ontvangst te nemen. Dat gebeurde, bescheiden, aan de zij-ingang van het Diaconiehuis.

In 1942 werd het gebouw door de Duitsers gevorderd voor de huisvesting van de marechaussee, daarna heeft er een klein aantal bejaarden gewoond. Na de oorlog werden er enkele families onder gebracht.

In 1953 kocht de gemeente Broek het gebouw, waarna het t.b.v. een dorps-huis, tevens jeugdherberg grondig werd gerestaureerd. De opening van "Het Broekerhuis" vond plaats op 1 oktober 1953.

Bij die gelegenheid werden drie dakkapellen aan de voorgevel aangebracht, waarvoor de marmeren plaat en het beeldhouwwerk het veld moesten ruimen. De marmeren plaat werd tegen de linkerzijgevel geplaatst, het beeldhouwwerk is sinds 1953 verdwenen.

In 1982 vond er opnieuw een grondige restauratie plaats. In de vorm van het hoofdgebouw, maar zonder de eerste verdieping, werd er een nieuwe achtergedeelte aan toegevoegd. In dit nieuwe gedeelte is de bibliotheek gehuisvest. In het oude gebouw zijn vergaderzalen gekomen en is de regentkamer gerestaureerd. In de grote zaal heeft de bar het model van de toonbank van de voormalige winkel, welke er was gehuisvest. Ook de binnenplaats is geheel nieuw ingericht met rode en gele steentjes en een aantal leilindes.

BRONVERMELDING:

Broeker bijdrage nr. 20 (opstel van dhr. W. van Engelenburg.); Waterland getekend door Cornelis Schoon (1719-1778), Wandeling door Broek, tekst A.P. Bruigom. Jaarverslag Ver. Oud Broek 1982.

WEBSITES

Het aantal websites dat betrekking heeft op hofjes, groeit gestaag. In de eerste plaats, wellicht overbodig, wil ik wijzen op onze eigen website www.hofjesberaad.nl.

Onlangs is de website van de stichting De Hof van Wouw in Den Haag "de lucht ingegaan":

www.stichtingdehofvanwouw.nl

U vindt er informatie over de geschiedenis van het hofje en allerlei activiteiten die er georganiseerd worden (zie elders in de Hofjeskrant).

Op de website www.monumenten.nl, die mede op initiatief van het Nationaal Restauratiefonds is ontwikkeld, kunnen eigenaren en beheerders van een monument veel praktische informatie vinden op het gebied van beheer en onderhoud.

Zo wordt op de site vermeld waar men op moet letten bij het onderhoud, hoe u er achter komt of onderhoud noodzakelijk is en wanneer dit moet plaatsvinden. Ook kan de eigenaar/eigenares van een monument in een stappenplan gewaar worden hoe hij/zij een restauratie aanpakt en of hij/zij mogelijk in aanmerking komt voor een Restauratiefonds-hypotheek. Men dient zich dan echter wel eerst te laten registreren. Dat kan via de bovengenoemde site. En zoekt u een goede restauratie-architect, een goede schilder of de monumentenambtenaar binnen uw gemeente, dan kunt u ook daarvoor een handreiking op die site vinden.

Bovendien wil ik wijzen op de website www.openmonumentendag.nl. Naast de activiteiten van die Stichting staan er op de site de monumenten per type opgesomd, zoals kastelen, boerderijen, verdedigingswerken, etc. Voor meer details kan men het desbetreffende plaatje aanklikken. Dat is ook mogelijk bij het kopje "woonhuizen". Onder de opsomming die volgt, is een hoofdje "hofje" vermeld. Per stad is er een lijst met hofjes weergegeven. Over de onderstreepte hofjes is meer informatie beschikbaar. Hoe de lijst tot stand is gekomen, is onduidelijk. In

elk geval is die onvolledig. Tenslotte hebben we, dankzij de vrouw van de voorzitter, contact gekregen met een Engelse zusterorganisatie, The Almshouse Association, die ook in het bezit is van een eigen website, www.almshouses.org. De doelstellingen van deze stichting komen sterk overeen met die van de Nederlandse hofjes: het verschaffen van huisvesting voor oudere mensen met een smalle beurs. Bij de stichting zijn 1800 zelfstandige instellingen aangesloten. Zij beheren 30.000 wonin-

gen voor 36.000 bewoners. Naast oude hofjes (volgens informatie op de website meer dan 1000 jaar oud!) zet men zich ook in voor de oprichting van nieuwe, moderne hofjes. Vier keer per jaar geeft de stichting een tijdschrift uit: The Almshouses Gazette. Hoewel er overeenkomsten te bespeuren zijn met het Landelijk Hofjesberaad, lijken er toch ook grote verschillen tussen beide te bestaan. Die liggen vooral op het gebied van het behoud van het cultureel erfgoed.

(advertentie)

BAUDUIN FINANCIËEL ADVIES EN BEHEER

P.J.M. BAUDUIN ec.drs.

20 Jaar ervaring financieel hofjesbeheer voor stichtingen!

- Real time algemene en huuradministratie
- Achterstandsprocedure, teruggave dividendbelasting enz.
- Financiële meerjarenprogrammering
- Leningsadvisering
- Belegging financiële middelen
- Macro-economische analyse voor o.m. renteverwachting
- Bedrijfsanalyses t.b.v. beleggingen
- Ned. electronic banking

Croce d'Alvo 48, 05020 Fornole (TR), Italië

Tel/Fax 0039 - 0744 - 998001 Fax/Tel 0039 - 0744 - 998107

Op reis 0039 - 347 - 3332950 Email bauduinpjm@libero.it

Voor hofjes gratis vrijblijvende documentatie!

Extra exemplaren resp. derden na € 10 storting op rekening
ABN-AMRO 47.26.02.985 t.n.v. P.J.M. Bauduin te Fornole.